

ЗМІНА КОНЦЕПТУ ОБОВ'ЯЗКУ В ЯПОНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ-ХХІ СТ. ПІД ВПЛИВОМ СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ

Статтю присвячено аналізу сучасного розуміння японцями концепту обов'язку та його вираження в японській мові. Концепти, у тому числі концепт обов'язку, привертають увагу дослідників, але через специфічність тематики та її новизну для науки багато питань залишаються спірними і вимагають додаткових досліджень. Окрім цього, складнощі для дослідників представляє динамічність семантики концепту та його постійний розвиток під впливом зовнішніх чинників. У той самий час, розуміння концепту сприяє покращенню обізнаності у культурі країни та особливостях стосунків між людьми в японському суспільстві.

Ключові слова: японська лінгвокультура, концепт, обов'язок, соціальні зміни, японське суспільство.

Починаючи з перших досліджень японської культури, концепт обов'язку *тірі* вважався одним з її ключових понять. І, хоча питання щодо унікальності концепту *тірі* для японської культури є спірним, таке поняття обов'язку є безумовно значущою частиною мовної картини світу японців.

Не зважаючи на визначну роль цього концепту для лінгвокультури Японії, у дослідженнях, які йому присвячені, залишається ще багато спірних та невизначених питань. Для аналізу концепту проблемою також є його постійний розвиток, який прямо пов'язаний із змінами у культурі та мові. Таким чином, актуальність цього дослідження визначається необхідністю зрозуміти основні зміни, які відбулися у концепті *тірі* на перетині ХХ-ХХІ ст., для його подальшого дослідження у контексті сучасної японської культури, та комплексних досліджень культури та лінгвокультури Японії загалом.

Метою нашого дослідження є визначити, які зміни відбулися у концепті обов'язку *тірі* у японській лінгвокультурі кінця ХХ-ХХІ ст. Мета дослідження передбачає виконання таких завдань: аналіз соціальних факторів, які вплинули на культуру Японії та призвели до змін у концепті, визначення характеру їхнього впливу, а також аналіз змін, які відбулися у лексичному вираженні концепту *тірі* у японській мові.

Об'єктом дослідження є сучасна японська лінгвокультура, а предметом дослідження – концепт обов'язку *тірі* та його сучасна семантика. Як матеріал дослідження використано лексичні засоби вираження концепту *тірі* у японській мові.

Для досягнення поставленої мети обрано комплексний метод дослідження, використано порівняльно-історичний метод, когнітивно-семантичний метод, а також письмове опитування. Наукова новизна нашого дослідження полягає у проведенні опитування серед японських студентів з метою визначити їхнє розуміння поняття *тірі*, а також переосмислення цього поняття, яке відбулося у сучасній японській культурі.

Першою західною працею, яка детально розглядала сутність цього концепту, є написана у 1947 р. праця Рут Бенедікт «Хризантема і меч». Дослідниця називає *tipi* «найтяжчим видом відплати» і зазначає широке коло понять, які до нього входять [1, с.133]. Концепт *tipi* умовно розбивається на дві частини «обов'язок стосовно світу» та «обов'язок стосовно власного імені», де у перше входять зобов'язання стосовно феодала, родини чоловіка або дружини, до людини, яка зробила певну послугу, та до далеких родичів. До другого входять зобов'язання очистити власну репутацію, не визнавати за собою професійних невдач, та слідувати традиціям власної культури (наприклад, дотримуватися відповідної поведінки, вести спосіб життя відповідно до свого статусу тощо) [1, с.116]. Рут Бенедікт наголошує, що такі зобов'язання є часто неприємними для японців, та вони дотримуються їх за примусом, а не за власною волею. Дослідниця вважала його унікальним, притаманним лише японській культурі [1, с.134].

Але багато японських дослідників не погоджуються з Рут Бенедікт, визнаючи фундаментальність її праці, але вказуючи як мінус її роботи те, що вона ніколи не була в Японії і не мала можливості проводити там польові дослідження [2, с.18]. Деякі японські дослідники, наприклад, Нагано Акіко, заперечують існування цього концепту лише у культурі Японії [5, с.62].

Окрім цього, якщо подивитися на визначення *tipi* у сучасних японських словниках, то його значення буде вужчим за визначення Рут Бенедікт. Сюди все ще входить неоднозначне визначення «правильний життєвий шлях, якого має дотримуватися людина», але більш детально він визначається як «усвідомлення необхідності підтримки репутації у стосунках між людьми», та, окрім цього, «стосунки між родичами, не пов'язаними кровно» [5, с.63]. Лише у «Великому словнику японської мови» (日本国語大辞典) як одне з визначень *tipi* надається «у світських відносинах, слова та дії, які виконують із небажанням» [3, с.297].

Але, не зважаючи на певний елемент примусу, який і на сьогодні наявний у *tipi*, Нагано Акіко, цитуючи одного зі своїх інтерв'юерів, заперечує, що це не «найтяжчий вид відплати», а той, який «найбільш клопітно виконувати» [5, с.69].

Невідповідність концепту *tipi* у праці «Хризантема і меч» можна пояснити як специфікою трактування цього концепту, так і зміною його ролі у культурі. Зазначимо, що за зміними у культурі нерозривно йде зміна концепту обов'язку у японській лінгвокультурі.

Одні з найбільш помітних змін, яких зазнав концепт *tipi*, є зміна його ролі у робочих та родинних стосунках. Такі зміни, в свою чергу, пов'язані із соціальними змінами, які відбулися у цих двох сферах життя японців наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Вони також асоціюються із більш глибокими зрушеннями у картині світу японського народу.

У 1967 році дослідниця Накане Чіе, зображуючи тогочасне японське суспільство у своїй роботі «Стосунки між людьми у ієрархічному суспільстві», зазначала, що центральним поняттям у структурі такого суспільстві є «позиція» людини, її «місце» у ньому (場 *ba*). Йому вона протиставляла суспільство, центральним поняттям структури якого є «якості» та «здібності» людини (資格 *shikaku*) [4, с.11].

У суспільстві, центром якого є «місце», головна увага приділяється тому, до якого місця належить людина. Університет, у якому японець навчався, був набагато важливіший за те, звідки він приїхав; компанія, де він працював, була так само важливіша за його посаду. Така сама значущість надавалася і родині: людина могла одночасно належати лише до однієї родини, і коли жінка виходила заміж, вона переставала бути частиною своєї родини, та ставала частиною родини свого чоловіка [4, с.38].

Концепт *giri*, так чи інакше, був частиною всіх цих сфер життя японців. Оскільки «місцю» людини надавалося таке велике значення, його втрата була одним із найбільших страхів тогочасного японця. І, так само, японець відчував певні зобов'язання стосовно людини або групи, завдяки яким він отримував своє «місце» у суспільстві. Тобто, незалежно від своїх власних бажань та почуттів, японець був зобов'язаний «повертати борг».

Паралельно з цим існувала ще одна сфера життя, тісно пов'язана з концептом *giri*, але яка вже мала більший стосунок до добросусідських взаємин і будувалася за принципом «послуга за послугу» (お互い様 /*omatai-sama*). До неї входила допомога сусідам у тих заходах, які потребували великої кількості людей, наприклад, під час проведення похорон [5, с.67].

Але у другій половині ХХ ст. ситуація у суспільстві почала змінюватися. В першу чергу це стало помітно у тих змінах, яких зазнав інститут шлюбу. Так, за даними державного японського центру досліджень соціального забезпечення та проблем населення, у 1930-1939 рр. частка шлюбів за домовленостями становила 69,0% від загальної кількості, а шлюбів, причиною яких були романтичні стосунки – 13,4%. На протилугу цьому, у 1965-1969 рр. кількість обох варіантів шлюбу стала приблизно однаковою. А вже у 1970-1975 рр. кількість шлюбів, які склалися за романтичних стосунків, перевищила кількість шлюбів за домовленостями [6]. Таким чином, шлюб почав триматися не на примусових зобов'язаннях партнерів, а на добровільно прийнятому рішенні.

Щодо робочої сфери життя, то там ситуація почала змінюватися через економічну кризу та крах системи позитивного найму. Через те, що працедавці змінили своє ставлення до бізнесу та почали надавати перевагу дешевшій робочій силі, а не працівникам з довшим терміном роботи, та збільшення кількості звільнень через реструктуризацію підприємств, працівники почали почувати себе менш зобов'язаними щодо власної фірми.

Враховуючи вплив західних тенденцій до індивідуалізму, почуття обов'язку щодо свого «місця» у суспільстві та людей, які його забезпечують, почало слабшати. Структура японського суспільства, можливо, не змінилася повністю на таке суспільство, у центрі якого знаходяться «якості» людини, але орієнтація на них значно посилилась (наприклад, адміністрація компаній стала більше заохочувати підвищеннями та надбавками робочі досягнення працівників, а не строк їх роботи).

Концепт *giri*, який існував у межах взаємин «послуга за послугу», наразі не зник, але також послабшав у зв'язку зі значною урбанізацією суспільства та появою відповідних сервісів, які зробили цей принцип менш актуальним. Зараз практичним

прикладом таких зобов'язань є японські фестивалі *мацури*, під час яких японці збираються з різних місць з метою організації фестивалю.

Через вищезазначені соціальні чинники лексичне вираження концепту *гипі* також зазнало деяких змін. Якщо раніше вислови, частиною яких була лексема *гипі*, мали глибоке культурне наповнення за яким, окрім іншого, стояв і тиск із боку суспільства, то наразі культурна значущість таких висловів значно зменшилася. І якщо більш сталі форми, наприклад, слова на позначення стосунків між родичами, не пов'язаними кровно (тобто, така лексика, як 義理の母 /*гипі-но-хаха*/ або 義理の父 /*гипі-но-чічі*/), майже не змінилися, то більш вільні у вживанні сленгові слова та вислови зазнали певного переосмислення.

Для того, щоб прослідкувати таке переосмислення на практиці, ми провели опитування серед японських студентів щодо їхнього розуміння концепту *гипі*.

До списку питань входило питання щодо поняття *гипі-цьоко* (ギリチョコ), *шоколаду-за-обов'язком*, який є хорошим прикладом вираження концепту *гипі* у мові та культурі. Раніше лексема *гипі-цьоко* використовувалася на позначення шоколаду, який на день святого Валентина жінки дарували чоловікам зі своєї фірми (або іншої групи поза родиною, до якої належали жінки) у знак подяки за підтримку та допомогу.

Наразі цей символ став більш вільним, і такий шоколад жінки починають дарувати простим друзям, як чоловічої так і жіночої статі. Так, за результатами опитування (звернімо увагу, що відповіді буди вільними, можна було надавати декілька варіантів відповідей), 80% опитуваних повідомили, що дарували *гипі-цьоко* своїм друзям. В той же час, лише 30% зазначили, що дарували такий шоколад знайомим із групи, до якої вони належать, тобто у клубах або класах. Були також відповіді, що *гипі-цьоко* дарували і членам родини. Тобто, можна побачити, що початкове символічне наповнення дарунку починає стиратися.

Відповіді на питання щодо понять, які асоціюються з концептом *гипі*, також наочно показує його переосмислення, яке відбулося у японській лінгвокультурі. Так, наприклад, майже не було відповідей, які б зазначали актуальність *гипі* для сучасної японської культури у тому обсязі, який він мав, наприклад, на початку ХХ ст.

Лише 40% опитуваних відповіли, що концепт *гипі* можна визначити як необхідність повертати борг тій людині, яка зробила певну послугу. Окрім цього, концепт *гипі* пов'язують із хорошими манерами і такими символами, як вищезазначений *гипі-цьоко*. До семантичного поля цього концепту опитувани також включили родичів, не пов'язаних кровно. Цікавим є зауваження одного з опитуваних про те, що у сучасній культурі Японії *гипі* яскраво виражено у групах *якудза* – і це була єдина згадка про *гипі* щодо «місця», до якого належить людина.

Окрім цього, деякі опитувані надали відповіді, які дозволяють зробити висновок про поступову архаїзацію поняття *гипі*. Наприклад, його асоціювали з самурайським прошарком суспільства, театром кабукі та традиційною, але у сучасній японській культурі неактуальною дихотомією 義理人情 (*гипі-нінджьо*!, обов'язок-почуття).

Але послаблення актуальності поняття *гипі* як такого говорити швидше не про поступове зникнення концепту обов'язку з лінгвокультури, а про його переосмислення

під впливом індивідуалізації японського суспільства. Так, поняття *giri* асоціюється з більш історичним та традиційним концептом. Щодо сучасної лінгвокультури Японії, то замість нього стає актуальним поняття «людини, яка наглядає за кимось та допомагає у скрутному становищі» (面倒を見てくれる人/мендо:-о-міте-куреру-хіто/). Цей процес свідчить про більш точне направлення почуття обов'язку безпосередньо на людину, яка надає практичну допомогу іншій окремій людині, і разом із тим про якісне переосмислення концепту.

Таким чином, ми можемо говорити про якісні зміни концепту обов'язку *giri*, що відбулися у лінгвокультурі, та його переорієнтацію на окремо взятую особистість. Причиною цього стала індивідуалізація японського суспільства, а також запозичення ним деяких західних реалій, наприклад, способів ведення бізнесу або укладання шлюбів через романтичні стосунки. Потрібно відзначити, що, хоча такі запозичення сталися під великим впливом західної культури, певний вплив мала також і готовність японського суспільства прийняти ці запозичення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Benedict Ruth. The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese culture (With a Foreword by Ezra F. Vogel) / Benedict Ruth. – Boston – Rutland, Vermont – Tokyo: Tuttle Publishing, 2003. – 324 p.*
2. 小池利正. あまえと義理—日本人の心の構造 / 小池利正. - 東京: 鳥影社刊、2006. – 213頁
3. 小学館国語辞典編集部編集. 日本国語大辞典. - 東京: 小学館、2006. – 1181頁
4. 中根千枝. タテ社会の人間関係 : 単一社会の理論 / 中根千枝. - 東京: 講談社、1967. – 227頁
5. 長野晃子. 義理は日本文化に固有のものか / 長野晃子. – Tokyo: The Bulletin of Faculty of Sociology, Toyo University. – 2000. – P. 61-74.
6. 第15回出生動向基本調査（結婚と出産に関する全国調査） | 国立社会保障・人口問題研究所: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipss.go.jp/ps-doukou/j/doukou15/doukou15_gaiyo.asp.– Назва з екрана. Дата звернення 29. 06. 2017.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018

А. Колдаева, студ.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ИЗМЕНЕНИЕ КОНЦЕПТА ДОЛГА В ЯПОНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX-XXI СТ. ПОД ВЛИЯНИЕМ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ

Статья посвящена анализу современного понимания японцами концепта долга и его выражения в японском языке. Концепты, в том числе концепт долга, привлекают внимание исследователей, но многие вопросы остаются спорными и требуют дополнительного анализа из-за специфичности темы и ее новизны. Кроме того, сложность для исследователей представляет динамичность семантики концепта и его постоянное развитие под влиянием вне-